

Богдан Вержбицький

Метроном, квітка і таріль

Фільму «Нехай святиться ім'я твоє» — 20 років

1993 року було знято документальний фільм про видатного українського кінооператора Данила Демуцького під назвою «Нехай святиться ім'я твоє». Режисер картини — Наталя Акаймова, донька відомого українського оператора Олександра Пищикова. Свого часу вона працювала монтажером на студії ім. О.П. Довженка з Юрієм Ілленком й Іваном Миколайчуком у фільмах «Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала», «Білий птах з чорною ознакою», «Вавилон XX» і багатьох інших.

Ми зустрілися з Наталею Олександрівною на кінокартині «Білий башлик», коли я проходив практику асистентом оператора у Вадима Ілленка. З практикою мені пощастило, кіновиробництво перебувало тоді на піднесенні, студія імені Довженка знімала близько 20 повнометражних картин щороку. Коли я прибув до виробничого відділу з направленням від інституту, мене відрядили в знімальну групу, і вже наступного дня я летів до Абхазії. Кіноекспедиція тривала три місяці, щодня — восьмигодинна зміна під палючим південним сонцем. На майданчику камерваген (автобус, яким возили техніку) сильно нагрівався на відкритому сонці, кондиціонерів тоді не було. Я перезаряджав плівку, що входило до моїх обов'язків, в маленькій, 80 на 80 см, кабіні, куди не проникало ні світло, ні повітря. Без вентиляції вона перетворювалася на розпечену пательню. Після перезарядки 35-градусна спека на майданчику здавалася прохолодою.

Зйомки велись у широкому форматі на 70-міліметрову плівку, картина мала вийти видовищною, натуру обрали надзвичайно красиву: гірські перевали, неторкнуті цивілізацією куточки Абхазії. Дорога до знімального майданчика тривала дві години туди і стільки ж назад. Під час цих довгих поїздок ми з Наталею і заприятимись. По приїзді до готелю годину займала відправка негативу до Ленінграда для проявлення. Готовий матеріал приходив через 2–3 тижні, часом нам разом доводилося розбиратися з відзнятими дублями. Після закінчення зйомок в Абхазії, на кіностудії, замкнувши монтажну кімнату, Наталя Олександрівна показала мені на монтажному столі картину Юрія Ілленка «Криниця для спраглих». Ішов 1974 рік, зберігати фільм було небезпечно. Копію «Криниці для спраглих» Наталка зберегла, попри розпорядження знищити всі матеріали, пов'язані з фільмом. Ризикувала: у разі виявлення стрічки її загрожували великі неприємності.

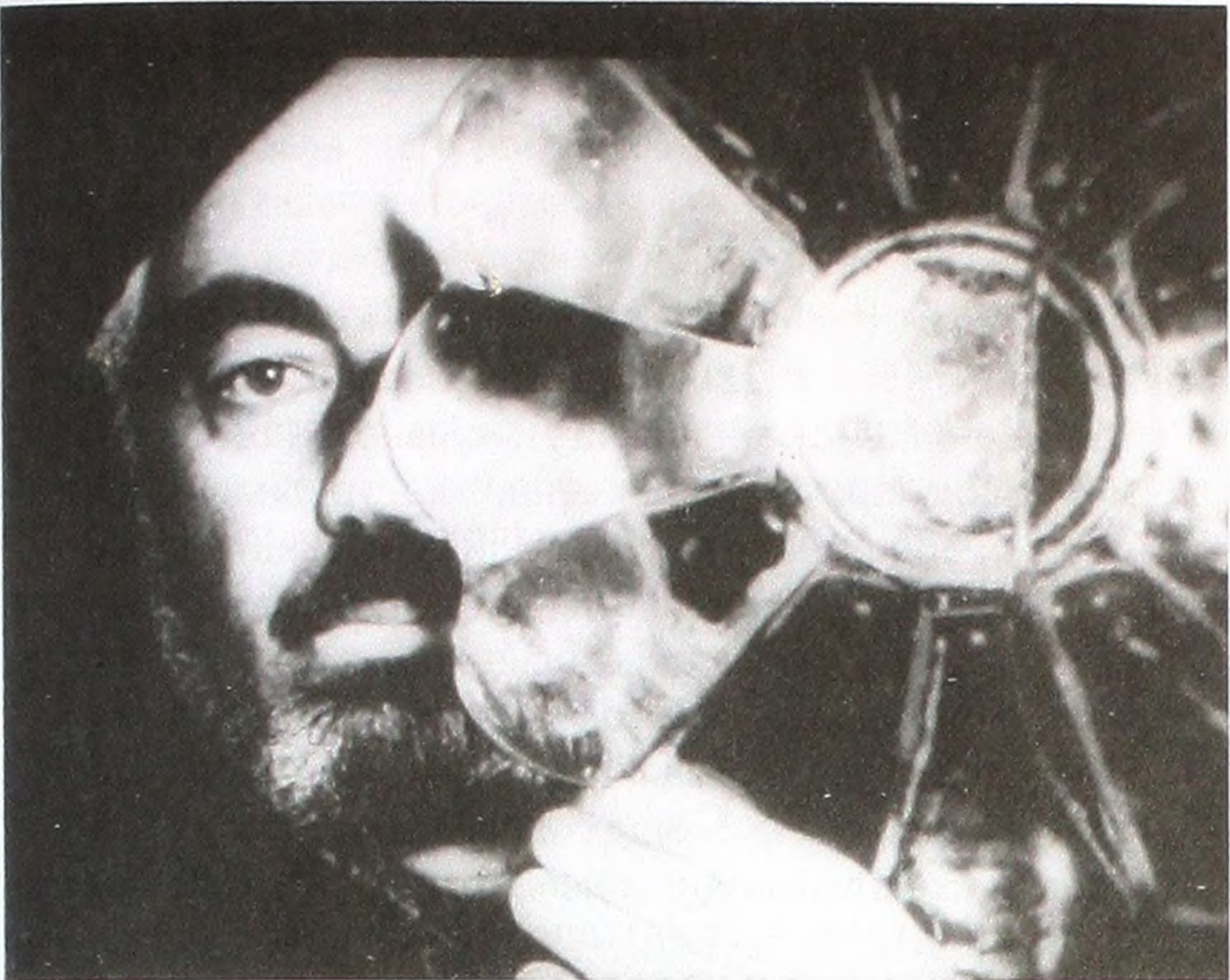
Для мене, молодого оператора, зміст і візуальне вирішення фільму було дуже цікавим. Контрастна гама тонів білого й чорного, жорстка лаконічна графіка на білому екрані — це була якась нова мова в кіно, смілива й незви-

чайна, зовсім інша зображальна культура. Я не очікував такої новаторської роботи, вона була зовсім не схожа на те, що я бачив раніше, зокрема на яскраві барви «Тіней забутих предків» Сергія Параджанова — фільму, який своєю силою, можливостями візуальних вирішень «заразив» мене кіно. Пізніше я побачив таку саму графіку в картині «Благання» в Олександра Антипенка. Цей фільм, до речі, було прийнято схвально.

Тоді ж Наталка показала мені й змонтований матеріал до задуманого документального фільму про Данила Демуцького. Один з епізодів був побудований на кадрах Сергія Параджанова, відзнятих під час відвідин Валентини Демуцької. Історія кохання Данила Порфирівича й Валентини Михайлівни надавала особливої чарівності всьому матеріалу. Цей фрагмент ішов під романс «Отцвели уж давно хризантемы в саду», написаний студентом Київського університету Миколою Харіто в 1910-му. В 1911-му на медичний факультет того ж університету вступив Данило Порфирівич... Наталя Олександрівна попросила мене допомогти їй продовжити роботу над фільмом. Це був час гонінь на українську інтелігенцію. Саме тоді арештували, судили й ув'язнили Сергія Параджанова.

В інституті я працював над рефератом «Фотографія у творчості Демуцького». Період захоплення Данила Порфирівича фотографією цікавив мене надзвичайно. Інформації в літературі було мало, матеріали доводилося збирати не без труднощів. Я шукав у всіх доступних джерелах: старих фотожурналах, літературі, бібліотеках. Для ілюстрації реферату необхідні були фотороботи Данила Порфирівича. Свого часу вони активно експонувались і навіть завоювали в 1925 році золоту медаль на Виставці декоративного мистецтва в Парижі. Головним художником павільйону тієї виставки був О.М. Родченко. Золотою медаллю був нагороджений і художник Вадим Меллер — за оформлення спектаклю в театрі «Березіль», де разом із ним з 1921-го працював Данило Порфирівич. Демонструвала там свої роботи і представниця українського авангарду, одна з основоположниць стилю арт-деко Олександра Екстер, що в 1924-му розробила дизайн костюмів до фільму «Аеліта». Мені відкрився час, котрий сформував Данила Демуцького з його неповторним баченням.

На студії ім. О.П. Довженка в музеї зберігався архів Демуцького: чимало оригіналів, авторські відбитки, театральні портрети 1920-х, оголена натура, роботи ташкентського періоду, цикл фотографій із Тамарою Ханум. Перше враження від оригіналів майстра було незабутнім. Спроби зробити точні фотокопії, аби проілюструвати

Сергій Параджанов з таріллю,
в гостях у Валентини
Демуцької

Наталя Акайомова.
Режисер фільму
**«Нехай святиться
ім'я твоє».**
Росія, Україна, 1993

свій реферат, давалися з величезними труднощами. Я перебрав різні плівки й способи проявлення, пробував наш і закордонний портретний папір, але досягти тієї магії, яку випромінювали роботи Данила Порфировича, було на той час дуже непросто. Я прагнув передачі всієї градації тонів, світла, глибоких тіней з проробкою, а головне – того ж відчуття, що виникало при погляді на його роботи. Не завжди це вдавалося. Як пояснювали фахівці, коли знімав Демуцький, у фотоматеріалах було більше срібла. Не думаю, що причина лише в цьому – в його фотороботах була прихована особлива енергія.

Лише в 1993 році ми змогли продовжити роботу над фільмом про Данила Порфировича. В Києві, на студії ім. О.П. Довженка, проявляла плівку кінокомпанія з Хабаровська, що знімала замовні ролики на різну тематику. Фірма зробила вже близько десятка короткометражок, нам вони пропонували відзняти чергову замовну роботу. Ми з Наталею Олександрівною зустрілися з Євгеном Шарком, директором студії з солідною назвою «Далекосхідна кінокомпанія». Його батьки були родом з України. У бесіді зайшла мова про те, щоб додатково зробити фільм про українського оператора Демуцького. Ми показали матеріал. З різних причин замовна робота не відбулася, та Євген Шарко пообіцяв нам допомогти з технічним забезпеченням виробництва картини про Данила Порфировича, зокрема, ми одержали невикористані залишки плівки і на підставі усної домовленості поновили роботу.

Насамперед хотілося потрапити на батьківщину Данила Порфировича. Взявши камеру, плівку й магнітофон, удвох з Наталею Олександрівною, на моєму старому «москвичі» поїхали до села Охматів Черкаської області. На околиці зняли пейзажі, об'їздили все село в пошуках будинку Демуцьких і мальовничих куточків. Садibu Демуцьких знайти ніяк не вдавалося, хоча, судячи з фотографій, то був добротний двоповерховий кам'яний будинок. Спроби дізнатися в жителів хоча би, де він стояв, ні до чого не призвели. Нам лише допомогли знайти найстаршу жительку Охматова Параску Заболотну. Записали її спогади. Вона добре пам'ятала батька Данила Порфировича, навіть його ходу. В Охматові він працював лікарем, приїжджали до нього лікуватися з усієї околиці. Охматівців лікував безплатно. Так у фільмі виникла тема батька – Порфирія

Даниловича Демуцького. Параска Заболотна розповіла також про роки колективізації, про руйнування церкви, про війну. Потім показала місце садиби Демуцьких. Після того, коли родина в 1918 році покинула Охматів і перебралася до Києва, від великого цегляного будинку й сліду не залишилося.

В Уманському музичному училищі ім. П. Демуцького нам допомогли зібрати й відзняти цікавий матеріал про Порфирія Даниловича. Будучи лікарем, він ще й збирав народні пісні, організував сільський хор, з яким виступав у багатьох куточках України.

В музеї О.П. Довженка, що на кіностудії, на наш подив, багатьох оригіналів фотографій і слід пропав. Не вдалося знайти і частину архіву Демуцького, що, за словами Наталі Олександрівни, ще була на час складання нею опису після смерті Валентини Михайлівни.

Хронікальних кіноматеріалів з Данилом Порфировичем практично не виявилось. Оператор, який зняв тисячі метрів кіноплівки, що становили десятки годин ігрових і документальних фільмів, був закарбований лише на кількох кадрах зі зйомки картини «Примха Катерини II» режисера Чардиніна в 1927 році. План був дуже короткий, усього секунд десять. Роздивитися Демуцького, що тривалий час стояв з опущеною головою, було складно. На секунду Данило Порфирович піднімав голову, але тут зйомка обривалася. До нашої роботи приєднався оператор комбінованих зйомок Микола Васильович Шабаєв. Ми з Наталкою співпрацювали з ним у багатьох картинах, половина фільмів студії пройшла через його руки. Він творив дива, маючи лише верстат з покадровим проектором і камеру. Міг оживляти будь-які фотографії, навіть найменшого розміру, панорамуючи по них і укрупнюючи, вдаючись до різноманітних напливів. Микола Васильович переробив 10-секундну зйомку Демуцького. Поступово сповільнюючи рух на екрані, збільшуючи кількість кадрів, Шабаєв зробив «стоп-кадр», акцентувавши увагу на портреті Демуцького. У подальшому Микола Шабаєв допоміг нам плівкою і працював з нами до завершення картини.

У фільмі є унікальна зйомка, яку режисировав Параджанов, у гостях у Валентини Михайлівни Демуцької. Сергій Йосипович попередньо знайшов для зйомки необхідні аксесуари й накидав розкадровки. Через обмежені можли-

вості камери, що працювала дуже гучно, звук записувався окремо. Параджанов говорив про вплив на нього творчості Данила Порфиревича, з котрим познайомився на зйомках кінокартини «Тарас Шевченко».

«Дорогая Валентина Михайловна, примите, во первых, мои извинения, что мой визит опоздал на десять лет. Я десять лет спустя посещаю вас. Нашел удивительные аксессуары у Вас в доме: метроном, который я включаю, цветок который я преподношу, и блюдо, похожее на подсолнух. Подсолнух – символ творчества вашего супруга и друга Даниила Порфирьевича. Удивительное блюдо, оно треснуло, оно склеено. Но блюдо не потеряло свой смысл и свою истину, оно склеено. Восемнадцать лет тому назад, мальчиками, вы приняли нас в своем доме. Вы нам показали красоту, научили ощущать красоту, полюбить Восток. Вы любили Восток так же, как европейскую культуру, как Украину, как цветущую Украину, как Украину большой романтики, Украину Довженко, Украину Даниила Порфирьевича.

Являемся ли мы учениками? Навряд ли нам удастся и удастся сделать то, что передали нам наши педагоги, Игорь Андреевич Савченко. Но попытки, вот это единственный энтузиазм проявить попытку. И время. Время что-то сглаживает, что-то забывается. Но очень трудно забыть образ Даниила Порфирьевича. Сегодня на аллее Байкового кладбища – барельеф как будто бы двух одинаковых людей. Отца и сына. Отца, который любил песенную Украину. Сына, который возлюбил красоту и сделал из этого портрет Украины и герб Украины. Герб в том смысле, что воспел красоту подсолнухов, красоту женщины, красоту Днепра. Я не знаю, когда будет мой следующий визит к вам. Мы живём в суете сует и не успеваем даже вспомнить, что мы живем. В чьем жизненном поле..... (нерозбірливо) прийти к тому источнику, где мы впервые увидели красоту и стать перед вами на колени. Вы одна из тех прекрасных муз художника, вы тот колоссальный друг, которого иногда ищет художник всю жизнь и не находит».

На тарелі-соняшнику закарбований був і об'єктив, яким Данило Порфиревич знімав фільм «Земля».

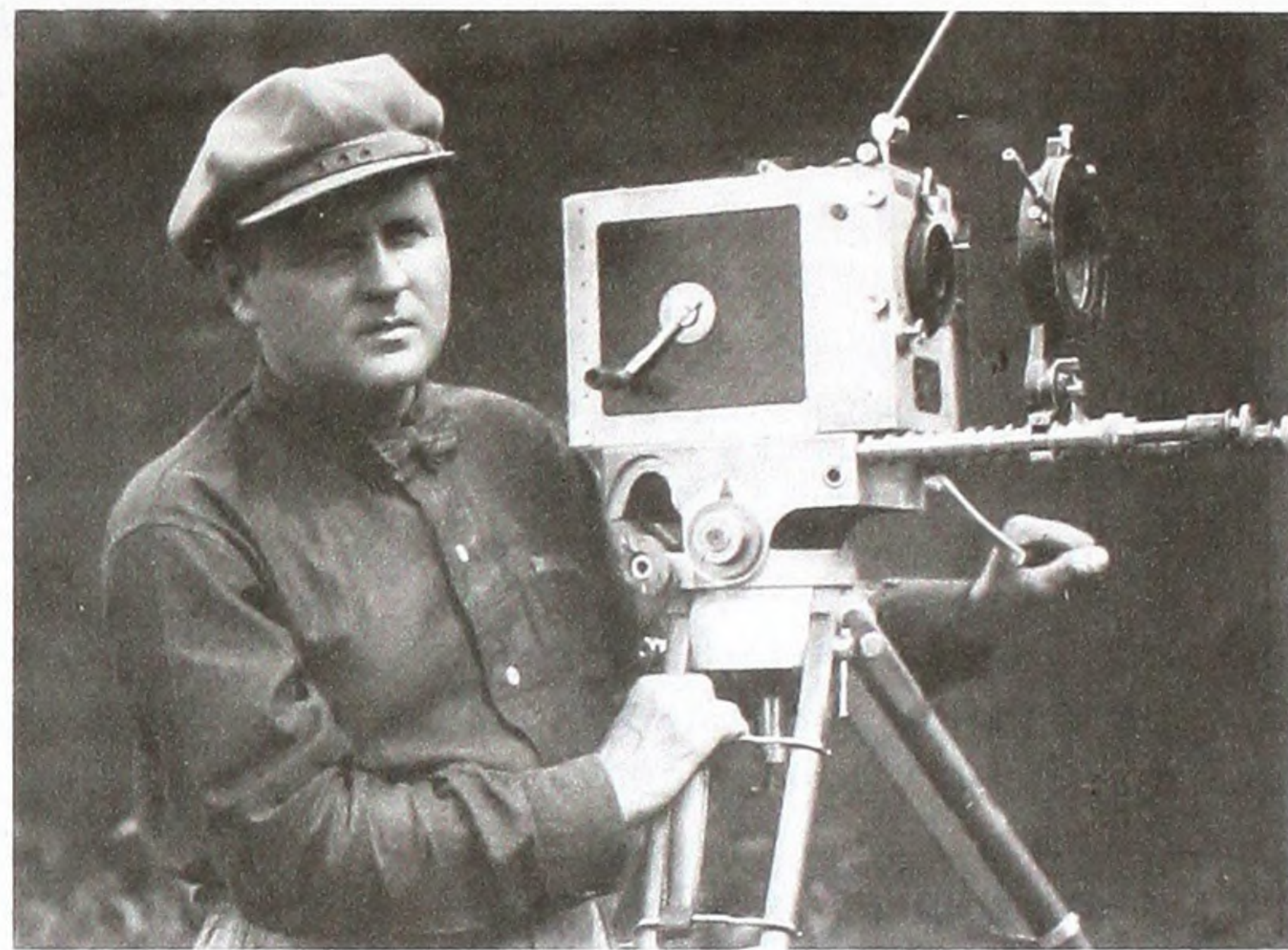
Озвучити картину допоміг Богдан Сильвестрович Ступка. Наталка була знайома з ним завдяки стрічці «Білий птах з чорною ознакою», а ми з Михайлом Ілленком щойно завершили двосерійний фільм «Фучжоу», де Ступка знявся в одній з головних ролей. Для озвучення знадобилась одна зміна: Богдан Сильвестрович, читаючи текст, одразу знаходив потрібну інтонацію. Музику написали наші друзі, композитори Віктор Пацукевич і Микола Каландьонук.

Директор «Далекосхідної кінокомпанії» Євген Шарко за цей час з'їздив до Америки, попрацював, повернувся до Києва, проглянув матеріал. До виробництва фільмів він, найвірогідніше, охолонув. На оплату зобов'язань і завершення картини грошей не було, кіновиробництво занепадало. Він зібрав звітні документи, передав нам усі права на фільм, благословив на завершення власними силами. Ми вдячні йому за допомогу у створенні картини і збереженні зібраних нами унікальних матеріалів. Нам удалося завершити картину, надрукувавши кілька копій. Після прем'єри до 100-річного ювілею Демущького фільмом зацікавилися інститут ім. І.К. Карпенка-Карого і канал УТ-1, що періодично його демонструє.

А ось негатив картини з сейфу Наталі Акайомової на студії таємниче щез. Після її смерті в 2012 році його там не знайшли...

Безпідставний арешт

У Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України з 1966 р. зберігається архів видатного оператора Данила Порфиревича Демущького (1893–1954): метричні виписки, лекційна книжка, трудовий список, довідки про роботу на Київській і Одеській кінофабриках, посвідчення, листи (зокрема Ю. Яновського, О. Довженка), режисерські сценарії стрічок, оператором яких він був, альбоми, тексти виступів тощо. Серед документів – заява генеральному прокурору СРСР, пов'язана із безпідставним арештом у 1934 р. та його наслідками для кінематографіста. Публікується вперше.

Данило Демущький

ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ СССР

Заслуженного деятеля искусств УзССР ДЕДУЩЬКОГО Даниила Порфирьевича

ЗАЯВЛЕНИЕ

19 декабря 1934 года я был арестован НКВД УССР в г. Киеве, где я работал в студии художественных фильмов в качестве оператора и где прожил почти всю свою жизнь.

Единственный допрос, на который я был вызван следователем, заключался в том, что я должен был подробнейшим образом перечислить всех своих родственников как ближних, так и дальних по линии отца и по линии матери как живущих, так и давно умерших, имена и степень родства которых часто я с трудом мог вспомнить. Мой отец – сельский врач и известный украинский композитор-этнограф П. Д. ДЕДУЩЬКИЙ (см. Большую Советскую Энциклопедию) происходил из семьи священника и вследствие этого имел личное дворянство, (которое обычно давалось детям священнослужителей по окончании университета). Мать происходила из помещицкой семьи. Неудивительно, что среди многочисленной родни по обоим линиям, перечисленной мною при допросе, оказалось немало лиц, относящихся² к тем социальным категориям, к которым Советская власть не могла относиться с особым доверием.

По окончании допроса следователь ознакомил меня с предварительным обвинением, в котором говорилось, что я являюсь